

*Borislav
Mihajlović Mihiz*

**AUTOBIOGRAFIJA
— O DRUGIMA**

KONTRAST
Beograd, 2019.

Autobiografija — o drugima
Borislav Mihajlović Mihiz

Copyright© 2019 ovog izdanja Kontrast izdavaštvo

Za izdavača:
Vladimir Manigoda

Urednica:
Jelena Nidžović

Lektura i korektura:
Duška Rajković

Grafičko oblikovanje:
Jelena Lugonja

Štampa:
Kontrast štampa

Tiraž:
1000

Izdavač:
Kontrast, Beograd
Klaonička 2, Zemun
e-mail: jakkontrast@gmail.com
kontrastizdavastvo.com
facebook.com/KontrastIzdavastvo

KNJIGA PRVA

Milici

Svako pokolenje, svaki ljudski pas sklon je da veruje u izuzetnost svoje istorijske sudbine. Moja generacija, nažalost, ima za to isuviše dokaza. Ne znam u celoj novijoj istoriji Evrope, sem Šatobrijanovih vršnjaka, nijednu drugu generaciju po kojoj je politička istorija udarala tako mnoge pečate svojih burnih zaokreta i svojim teškim rukopisom ispisivala joj sudbinu po koži i po duši. Zaljuljani u kolevci, posle Prvog svetskog rata, imali smo da pretrčimo polje života u uzastopnim i krupnim lomovima evropskim i zavičajnim.

Bili smo prva deca nove i nesrećno sklopljene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenca, i dok smo mi болоvali svoje dečje bolesti, zauške i magareće kašljeve, nismo znali da i ona boluje svoje. Do nas dece nije dopirao prasak Matuškinih mađarskih iredentističkih paklenih mašina po vozovima, meci kačaka po Rugovu i vmroovaca po Makedoniji. Nismo ni čuli za Pavelića, jedino smo ponešto slušali o slavonskoj zelenokadrovskoj hajdučiji Čaruge i Prpića.

Dok smo se mi igrali prvih žmurki, lopova i žandara, država je učila nauk zajedničkog življenja, padajući stalno na tom ispitu, da ga ne položi do danas.

Kad smo pošli u osnovnu školu, Aleksandrov dvorski udar, nazvan, ne znam zašto, vojna diktatura, promenio je ime i zemlji i nama – ona je postala Jugoslavija, mi Jugosloveni.

Za Pavlovog regentstva, baš kad smo se zamomčili i kad je stala da nas gari nausnica, država se ponovo izokrenula, ovoga puta u sedam „rečnih“ i jednu Hrvatsku banovinu.

I najzad, na samom našem ulasku u mladički život, zemlja u kojoj smo odrasli, i mislili vek vekovati, jednog sunčanog 27. marta izvršila je svoje herojsko i kobno samoubistvo.

Onda štuke i meseršmiti nad Beogradom, rat i okupacija, a u njoj, i pod njom, dotle nezamislive pojave. Nebom sveci vrgoše prilike i zemljom staše ratovati kusi i repati. Pokolj Srba u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, prvi veliki genocid u novijoj istoriji Evrope. Stotine hiljada izbeglica zbežanih u Pašaluk. Krvničkom aritmetikom odmeren odnos sto za jednog, i, uprkos njemu, dva pokreta otpora, dva ustanka. Malo je Srbima bio jedan. Pomor čitavih krajeva i gradova, zapadne Srbije, Kragujevca, Kraljeva, krvavi šabački marš, pokolj Novog Sada i Šajkaške, logori, prinudni radovi i u svom tom pandemoniju – još mu i otvoren građanski rat i prikrivena komunistička revolucija. Sve se to sručilo na naše nepripremljene glave. I dok se naš vršnjak – kralj Petar – ženio u Londonu grčkom princezom Aleksandrom, a pedesetogodišnji vođ revolucije po Sutjesci i Zelengori vlaškom lepoticom Davorjankom, mladići moje generacije ginuli su u dražinovima, partizanima, ljotićevcima, trunuli po oflazima i stalazima, dirinčili po prinudnim radovima ili, šćućureni u nekom zakutku pakla, čekali da on mine i da iz njega, preko bezumne izgibije Sremskog fronta, u suludom stakatu istorije, ulete pravo u raj staljinizma.

Tako je moja generacija, za nepunu deceniju, prošla kroz kapitalizam, fašizam, okupaciju, građanski rat, revoluciju, vojni komunistizam i staljinizam, da bi se onda i mi i zemlja, evo uskoro će pola veka, lečili od svega toga, da se ne izlečimo do danas.

Nameran sam da svedočim o životu te generacije. Pokušaću da vreme u kojem sam živeo, i ljude s kojima sam ga živeo, zasvedočim istinom očevica i pouzdanošću podatka. Znam da pritom neću uspeti da izbegnem mnoge od zamki koje vrebaju memoaristu. Dajem sebi reč da ću više štedeti druge nego sebe, a znam da će mi pristrasnost i slepa boginja autosugestija češće voditi ruku no što ja to želim. Naoružavam se unapred protiv redovnih mana ovakvih kazivanja – preterivanja i pridavanja većeg značaja događajima u kojima smo lično učestvovali no što su ih oni u stvarnosti imali. Dostojevski me je davno naučio da postoji i laž bez računa, laž iz čista srca, da slušaocu priča bude zanimljivija. (Tako je lagao Marmeladov.) Hva-

ta me pomalo strah od uzurpatorski prisvojenog prava memoariste da, po svojim simpatijama i idiosinkrazijama, govori o drugim ljudima, dajući jednima blagonaklone indulgencije, a sručujući na druge gnev svoje moralne kaštige, tragajući za padovima i posrnućima tako čestim u ljutim i teškim režimima. Znam i za sklonost da kasnijim svedočenjima davne događaje mere merom svog poznog iskustva i naknadne pameti. (Narod kaže: „Da mi je pamet s vašara kad idem na vašar!“)

Varljiv je i nepouzdan svedok čovekovo sećanje.

Ma koliko bio uveren u valjanost formule ispisane u naslovu ove knjige – autobiografija, to su drugi – neću izbeći da u osnovnim crtama ispričam i priču o sopstvenom životu. „Držeći u ruci ogleдалo vremena, moraš u njemu i držioca videti“ – kaže Jaša Ignjatović, memoarista.

Srbijanski seljak iz Belanovice rekao mi je jednom, želeći da iskaže meru svoje sudbine, kratko i dovoljno: „Ja sam ostao u srednjem životu.“ Tako je nekako bilo i sa mnom. Ni dovoljno reprezentativan za izuzetnu biografiju, ni dovoljno karakterističan za profil tipičnog predstavnika generacije, taj moj život je, ipak, kao i svaki drugi uostalom, prikladna građa da se i preko njega iskaže glavna ličnost ove knjige – naša zamršena i svakojaka epoha. O njoj govori ova knjiga, njoj želi da kaže: „De te fabula narratur.“

Svoj početak ovaj rukopis duguje jednom čoveku. Poznajući moju pasiju usmenog pripovedanja i nesklonost ka zapisivanju, Milo Gligorijević, diskretni sagovornik velikog iskustva, predložio mi je da, uz reproduktivnu saradnju njegovog malog magnetofona, pribležimo moja kazivanja, i ja sam, podstican i vođen njegovim pitanjima, otpočeo svoju priču. Proveli smo mnoga prepodneva uz ćutljivu pratnju male sprave i čitalac će u ovoj knjizi naći stranice onakve kakve su izgovorene i odgovorene na Gligorijevićeva pitanja. Milo je prvi osetio da naš razgovor i obimom i vrstom lomi i prevazilazi okvire jednog intervjua, a da mnoga mesta zahtevaju produbljeniji i studiozniji način pismenog kazivanja. Prijateljski samozatajan predložio mi je da njegova pitanja izostavimo iz dotadanjeg teksta i da na-

stavim sam da radim na celini i sintezi ove knjige. Nije mi uskraćivao svoju saradnju, nudio mi je svoju nemalu žrtvu. Dugo sam se opirao, ali sam na kraju popustio pred njegovim razložnim argumentima i sopstvenim osećanjem da mnoge osetljive priče o ljudima ne smem samouvereno prepustiti svojim usmenim i često neodmerenim improvizacijama. Tako je moj dug postao samo veći i ja sa prijateljskom odanošću i zahvalnošću beležim da je Milo Gligorijević bio inicijator, inspirator i dragoceni saradnik ovih uspomena.

ZAVIČAJ

U mom rodnom mestu nije bilo ni reke, ni prave bare, čak ni čestitog potoka. Valjda zato, iako više od četiri decenije živim u Beogradu, retko silazim na njegove reke i ne razumem dobro i ne volim vode. Srbi su, uostalom, pomalo hidrofobski narod i većina naših gradova je svojim rekama okrenula leđa. Ni sam Beograd za dve i po hiljade godina nije uspeo da siđe na svoje reke i toliko se ne razaznae u njima da nema Beograđanina koji nije izrekao besmislicu da prestonica leži na ušću dveju reka. Beograd leži na ušću samo jedne, Save, a onoj drugoj, muškoj reci, Dunavu, ušće je u dalekoj, močvarnoj i trskovitoj delti Crnoga mora.

Jedan od najstarijih evropskih gradova neprekinutog kontinuiteta toliko je puta menjao ne samo gospodare i civilizacije već i stanovništvo da su gotovo uvek većina njegovih žitelja bili došljaci, provincijalci. Tako je to bilo i sa keltsko-rimskim Singidunumom panskog limesa, i despotovim prestonim Beogradom, i mađarskim Hunjadijevim i Korvinovim Nandor-Fehervarom, i Belgratčikom Sulejmana Veličanstvenog, i princ Eugenovim Grihiš Vajsenburgom. Kada su 1806. Čarapić i Karađorđe oteli Beograd, razjurili su Turke, muslimane, Arbanase, da već 1813. povratak Osmanlija, u praznom gradu, dočeka samo jedan čovek – pusti (ludi) Nastas sa svojim kerovima, pusti Nastas, koga smo docnije pretvorili u „Ludu Nastu“. Tako se Alba Greka vekovima prazni i puni novim stanovništvom.

I mene je u Beograd bacio talas jednoga rata, okupacije i izbeglištva. Proveo sam svoj vek u njemu, ali sam, kao i većina njegovog današnjeg stanovništva, poreklom provincijalac.

Svi moji preci, koliko god seže i pamti porodična hronika, i po očevoj i po majčinoj liniji, bili su Sremci. Nema tu nijedne snahe Ba-

čvanke ili Banaćanke, nijednog zeta Srbijanca ili prizetka Slavonca. Sve sam Sremac i Sremica.

U čitulji koju sam nasledio od oca ubeležilo se šest generacija mojih predaka: trojica sveštenika, a pre njih trojica zanatlija, ćurčija, kožuhara. Majka je unela u porodicu svoje pretke seljake. Moji paori, ćurčije i popovi živeli su i umirali po celom prostranstvu Gornjeg i Donjeg Srema, po Vukovaru, Binguli, Čalmi, Ledincima i Irigu, u kome sam se i ja rodio.

IRIG

Pre nekoliko godina, kada se u Beču davala moja drama „Komandant Sajler“, na prijemu koji su mi priredili učtivi i ceremonijalni domaćini iz *Folksteatra* i austrijskog *Pena*, citirao sam rugalicu kojom se moji zemljaci podsmevaju nama Irižanima:

*Irižani svaki dan
mole boga z' ajzliban,
da naprave put do Beča,
da prodaju malo kreča.*

Dodao sam da ni do danas Irižani nisu došli do „ajzlibana“, a ja sam, evo, došao u Beč da im prodam malo svog intelektualnog kreča.

Vozovi su zaista zaobišli Irig. Jedan, onaj podunavski, čortanovački, prošao je obalom Dunava, a onaj drugi je otišao naniže, preko Rume, ravnim Sremom, ostavljajući nas iz Fruškogorskog „vinskog“ Srema bez „ajzlibana“.

Irižani su nekada bili seljaci, vinogradari, trgovci, zanatlije, šegrti, pa, kada se zamomče i oslobode, kalfe u „vandrovci“ i „fren-tu“, jedva čekajući da se osamostale, pa da svoju robu, svoj rukotvor, prodaju u radnji i po vašarima. Ali bilo je i krečara. Vadili su kamen i drvo sa Fruške gore, gasili kreč i u taljigama ga raznosili okolo i prodavali.

Taj krečarski Irig mora biti da je bio podložan i drugim, opasnijim, ruganjima, kada se stvorio odbrambeni refleks, pa je na pitanje: „Odakle si?“ – tvrde stari Sremci – Irižanin odgovarao ljutito: „Iz Iriga, pa šta?“ i odmah hvatao za britvu, pretnjom predupređujući podsmevku. Irižani veruju da su ova ruganja čista zavist i pakost

naših beznačajnih suseda zbog izuzetnosti našeg mesta. I sâm sam, verovatno u nostalgličnoj pristrasnosti, uveren da Irig nije bio obično sremsko naselje.

Poznat pod svojim imenom kao gradić, *opidum*, još u srednjem veku, sa stvarnim, ili u heraldičkoj pasiji onoga vremena izmišljenim grbom, nikada nije pristajao da bude selo. Moj otac, etimolog amater, tumačio je njegovo ime sličnom mađarskom rečju koja znači ulegnuće, rupu – i naselje je stvarno ispresecano udolinama i vododerinama obronaka Fruške gore. Jedan lokalni zemljoposjednik badavadžija, sklon opscenoj duhovitosti, ljutio je mog ozbiljnog oca tvrdnjom da je mesto dobilo ime jer je u njemu bila prva fabrika irigatora u Evropi.

Ja sam se sa istorijom rodnog mesta sreo rano, još kad sam bio dečak. Na Iriškom šancu poginuli su Adam Monasterlija i nekoliko stotina srpskih graničara u jednoj od poslednjih bitaka protiv Turaka na panonskom prostoru. Iriški varoški kmetovi zabeležili su taj događaj iz prve polovine XVIII veka vrlo lepim narodnim jezikom i krajnje realistički. Taj zapis se nalazi u jednom crkvenom protokolu koji se čuvao u parohijskoj kući moga oca i ja sam ga još kao osnovac pročitao. Živo se sećam kako je na mene, dečaka sklonog da bojeve sa Turcima gleda očima naše narodne poezije sa svom epskom grandecom i svečanom ornamentikom, razočaravajuće delovao ovaj naturalistički opis, činio mi se odviše prizeman i nekako sirotinjski stvaran. Mladost voli patetiku, sjaj, uzvišenu jaku reč i krupnu emociju. Tek kad sam docnije, kao odrastao čovek, naišao na ovaj isti tekst u nekom starom broju *Letopisa Matice srpske*, mogao sam da osetim svu gorku i stvarnu lepotu lamenta iriških kmetova nad pogibijom Monasterlijinih graničara.

Irig je u XVIII veku, po pouzdanim popisnim podacima, imao gotovo četiri hiljade stanovnika Srba, što je za ono vreme bio zaista veliki broj. Teško da je i Beograd tada imao više. Međutim, gradić je zadesio strahovit pomor, poslednja velika evropska kuga, koja se u nauci tako i zove „Iriška kuga“. Jedna prosjakinja iz pašaluka uspela je da izbegne stroge austrijske karantine kojima se carevina branila

od balkanskih i orijentalnih boleština, krišom se prevezla čamcem preko Save, dospela do Iriga i donela pomor. Kako je Austrija imala efikasnu sanitarnu službu, Irig je odmah cerniran, uspostavljena su tri sanitarna vojna kordona, da niko ne može da promakne. Čak je celim vencem Fruške gore sasečeno drveće dvadesetak metara širine i Podunavci-seljaci su s puškama stražarili danju i noću. Irig je prepušten svojoj sudbini i u njemu je od kuge pomrlo gotovo tri hiljade stanovnika. Gradić se teško i dugo oporavljao, pa ipak je već 1842. jedan krušedolski arhimandrit u njemu osnovao prvu javnu Srpsku biblioteku i čitaonicu, pre Beogradskog čitališta i Biblioteke Matice srpske. Nepogrešivo i strasno uništavajući sve značajne belege srpske kulture, ustaše su za vreme rata srušile zgradu i spalile knjige.

Kada su 1952. godine Irižani obnavljali Čitaonicu, bio sam kritičar „u modi“ i trenutno „podoban“, pa su me pozvali da na svečanosti govorim o istoriji mesta i stare Čitaonice. Učinili su to još jednom kada je Jugoslovensko dramsko pozorište gostovalo sa „Saćuricom i šubarom“ i pred dizanje zavese pričao sam svojim zemljacima o toj naivnoj i šarmantnoj komediji Ilije Okrugića Sremca, katoličkog sveštenika iz Majura, čija se radnja dešava u Irigu. Bilo je to poslednji put. Već više od dve decenije ne usuđuju se da me pozovu za neki javni istup, strahujući od vojvođanske autonomaške vrhuške. U nekoliko mahova iriško amatersko društvo pokušalo je da izvede moje drame, ali im je to svaki put, pod pretnjom oduzimanja dotacije, zabranjivano. Jedan visoki autonomaški funkcioner javno je izjavio, pridajući mi preterani značaj, da „Vojvodina više neće trpeti mihizovštinu“. Ne žalim se, pričam kako grubi prsti uskogrude vlasti netrpeljivo kidaju čak i takve veze kao što je odanost zavičaju i odanost zavičaja.

Ovaj tekst pisao sam pre dve godine. A juče, 14. 1. 1990, moji zemljaci predali su mi diplomu počasnog člana Srpske čitaonice i knjižnice u Irigu. Obradovao sam se što me zavičaj ponovo prima za svoga, ali sam u Irig otišao sa izvesnom zebnjom. Znao sam da mi ukazuju preteranu čast i da su u prošlosti ovo priznanje dodeljivali pribrano i probrano: Vladimiru Jovanoviću, Svetozaru Miletiću,

Mihailu Polit-Desančiću, Jovanu Subotiću, Ljubi Nenadoviću, Bran-ku Petranoviću, Zmaju. Ali sam bio uveren da je i iriška Čitaonica podlegla udvoričkom adetu našeg vremena i za svoje počasne članove birala političke vlastodršce u čijem bih se društvu nerado našao. Prevario sam se.

Mala starinska Čitaonica je svoje priznanje posle rata dodelila Veljku Petroviću, Ivi Andriću i dragoceno skladno iriškom učitelju Stevi Jelkiću i posle toga, dvadeset i sedam godina – više nikome.

– Kad već nismo smeli tebe – smeška se pobedonosno moj školski drug – bar nismo ni njih.

Da je kojom srećom živ Gojko Mihajlović, nekadašnji perovođa Čitaonice, prikrio bi svoj očinski ponos nekim ironičnim obrtom, možda baš: „Nemo propheta nisi in patria sua.“

Ali vratimo se pričama o starom sremskom gradiću. Naš panonski svet bio je i inače veoma pokretljiv, a Irižani sa velikim brojem zanatlija i trgovaca bili su to i dodatno. Jedan etnograf me je stavio pred čudno pitanje: zašto svaka starija kuća u Irigu ima ulazna vrata na samoj kući, a ne na kapidžiku sa strane, kako je to običaj po sremskim selima. I objasnio mi je da su sve to nekada bile trgovačke radnje, zanatlijski „verkšteti“ i prodavnice, ćurčinice, voskare, kolar-nice, kapamadžinice, licideraji. Imao je Irig i svoju „Grčku malu“ i svoje „tabane“, i sav taj trgovačko-zanatlijski svet mnogo je putovao za poslom, tržištem, zaradom ili prosto iz navike. Da su Irižani morali biti izuzetno pokretljivi, da ne kažem skloni skitnji, osvedočio je Vuk Karadžić zabeleženom izrekom: „Podigni govedu balegu i ispod nje ćeš naći Irižanina.“

I pored tri pravoslavne crkve koje su podigli i tolikih okolnih fruškogorskih manastira, ili možda baš zbog njih, stari Irižani mora da su bili izrazito nebigotni, kada je Dositeju Obradoviću, mladom iskušeniku asketi željnom da se posveti, Todor Milutinović, iguman realista i pomalo pijanica, rekao: „E, moj sinko, ko se još u Hopovu, kraj Iriga, posvetio!“

Očev lokalpatriotizam naučio me je Zmajevoj pesmici:

*Imao sam sestru jednu,
Jermilom se zvala.
U Irigu pitomom je
Večni san zaspala.*

ali nije mogao da mi pokaže grob Zmajeve sestre jer:

*...groblje je
tad na bregu bilo,
bilo bregu na obronku,
pak se odronilo.*

Moj Gojko je, dopola u šali otpola ozbiljno, tvrdio da je Irig, sa svojom guslarskom, slepačkom akademijom, bio prvi srpski akademijski grad. Guslari i slepčovođe, čija su sezona bili proleće, leto i jesen manastirskih i crkvenih slava, van sezone, to jest zimi, skupljali su se u Irigu, zakupljivali neki mali sobičak ili štalu kod iriških domaćina i tu provodili zimu. Pritom su menjali i bogatili svoj repertoar. Jedan guslar bi drugog učio pesmi iz svog repertoara, ili u zamenu, da ovaj njemu uzvрати pesmom iz svog, ili često jednostavno za novac. Tajna ove pesničko-rapsodske akademije, i ne samo nje, bila je u tome što je Irig bio, ako tako mogu da kažem, neka vrsta prestonice, laička, civilna prestonica sremskih manastira. Na tri kilometra od Iriga je Hopovo, vrlo blizu su Krušedol, Grgeteg, vrdnička Ravanica (otuda ono „otkud ideš Nikola, idem iz Krušedola; otkud ideš Anice, idem iz Ravanice“), nisu daleko ni dve Remete, Beočin, Rakovac.

Pitao sam oca kako to da u Irigu ima zanimanje ribar (dve porodice su čak imale i nadimak „Ribarevi“), a u mestu ne samo da nema reke nego i potok proteče samo kad neka provala oblaka sjuri vodurinu sa Fruške gore niz vododerine dole na Donji Srem. Čudni su ribari bili ti Irižani. Jedan je odlazio u Kamenicu na Dunav i odande donosio od alasa ribu, pune šarage dunavske ribe, a drugi je silazio dole na Savu negde kod Mitrovice i dopremao savske somove, šarane, karaše i deverike. Otac mi je objasnio da se ove porodice

tradicionalno, od oca na sina, bave ovim poslom, a zanat im je nastao i cvetao zbog dugih manastirskih postova, božićnih, uskršnjih, petrovskih, kad kaluđeri troše mnogo ribe. Tako je Irig imao najjaču riblju pijacu u Sremu i zanatlije ribare koji nikada nisu seli u čamac, ni bacili udicu i mrežu.

Pričam sve ove pojedinosti da pokažem kako su kroz naša detinjstva rano počinjale da se mešaju istorija i etnografija, da pripovedaju svoju priču stari zanati, zvone manastirska zvana, guslare slepci. Verujem da sam, kako to u detinjstvu i biva, nesvesno poneo mnogo toga u život. *Servabit diu testa odorem.*

Ako danas znam nešto srpskog jezika, dobrim delom je to posledica jedinog terora koji je otac izvršio nada mnom. On me je, kad mi je bilo jedanaest-dvanaest godina, naterao da nekoliko puta pročitam sve Vukove zbirke narodnih pesama. Želeo je ne samo da upoznam vrednosti naše epske poezije – to se shvata tek kasnije – nego da mi približi, tačnije da se ja približim narodnom jeziku, sintaksi, obrtu, elokvenciji. „Ne možeš naučiti da misliš, to u tebi ima ili nema“ – govorio mi je – „ali možeš naučiti da govoriš.“ I dodavao, po običaju starih klasičara: „Poeta nascitur, orator fit.“

U moje vreme Irig je već malo, relativno beznačajno sresko mesto. U njemu je živelo oko četiri hiljade Srba, nekoliko stotina Mađžara, nešto nemačkih porodica i par desetina Hrvata, došljaka. Odnosi su bili, tako je izgledalo ili se bar meni tako činilo, gotovo idilični. Mađžari su uglavnom bili sirotinja, seljaci sa tek pokojim komadom zemlje, ili nadničari, kubikaši, biroši i risari, kako je to i inače slučaj po Sremu, Bačkoj i Banatu. Srbi su držali zemlju, trgovinu, zanate, advokaturu, čaršiju. Hrvati su bili pretežno činovnici dobrih položaja: predsednik suda, geometar, apotekar, direktor banke, učitelji. Hrvat je jedno vreme bio i sreski načelnik i predsednik sokola. Svi su bili, ceo Irig je bio naglašeno jugoslovenski. Niko se nije osećao Vojvođaninom, ni sama reč nije postojala u svesti naroda. Bili smo srpsko-sremačko selo i „lepo smo se živeli“ i pazili sa našim komšijama Mađžarima, Hrvatima i Švabama. Ni u svojoj, ni u bilo kojoj seljačkoj kući nisam čuo zlu reč o drugom narodu. Zato

su posle naša iznenađenja bila tako mučna i strašna. Jedan primer, a da je bar jedini:

Muž moje učiteljice, takođe učitelj i Hrvat kao i ona, bio je čovek lepoga sluha i pomalo meloman kako su to često preparandisti. Voleo je, razume se, da diriguje. Nemajući drugu priliku, zamolio je moga oca da mu dozvoli da formira crkveni hor i dirigovao je tim horom za vreme službi karlovačko pjenije, Mokranjčevu i Stankovićevu liturgiju u iriškoj crkvi. Četrdeset prve je, odmah, postao pomoćnik ustaškog logornika u Karlovcima i bio negde krajem rata egzekutiran od sremskih partizana.

Ja sam, kažem, kao dete odrastao u jugoslovenskom duhu i bio sam tvrdo ubeđen da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod. U školama smo podjednako učili nepodjednake istorije Srba, Hrvata i Slovenaca. Odlazili smo jedni drugima na slave, rođendane, Božiće, vežbali u istoj sokolskoj vrsti i odori. Zajedno smo slavili Prvi maj, koji je u Irigu bio i zvaničan školski praznik. Sećam se da nas je učiteljica Dana Antonović učila loše sklepanoj kuferaškoj pesmici koja nije zvučala iriški:

*Danas nam je Prvi maj,
mi želimo da smo fraj,
da idemo cveće brati,
gospojicu darivati.*

Prostirali smo na travi zajedničku trpezu o đurđevdanskom uranku u Hopovu. Kada su selom prolazile katoličke procesije iz hrvatskih sela odlazeći na proštenje petrovaradinskoj Mariji Šne i mi deca pratili njihove litanije naivnim prkosom „Lepši naš Ilija nego vaša Marija“ (oba praznika padaju nekako početkom avgusta), a oni nam takođe nemarno odvrćali „Lepša naša Marija nego vaš Ilija“, niko nije ni slutio u kakav će se pakao preobraziti naš svet.

STARI IRIŽANI

Irižana iz mog detinjstva gotovo da više i nema. Pa da obidem bar mrtve, kad ne mogu žive.

Subota je, četiri sata posle podne. Baš sam se vratio iz škole, zavrjao torbu s knjigama da čeka ponedjeljak i s velikom komadeškom leba i masti, posutom alevom paprikom, premišljam na koju stranu sveta da krenem u život.

Parohijska kuća izbija na tri ulice. Svaka je izazov.

Mogu kroz kolsku kapiju na donji šor, da viknem svog devetogodišnjeg ispisnika Mitra Majstorčića, zvanog Mokanj, pa da ko pravi momci i Sremci sednemo na svoj prag, jedan preko puta drugoga, i da se u velikom dvoboju stihova i mašte nadlajavamo ko zna više opasnih bečaraca, poskočica, brezobrazluka.

Mitar je bistar okretan momčić, malo sakat u levu šaku, što mu ne smeta da bude dobar nadlajač, ali nisam ni ja loš. Njegov deda Aleksa drži fijaker i konje i kočijaši kad treba geometra odvesti u Neradin, sreskog načelnika u Vrdnik ili šumara, feštera, u Bukovac. Tata Đura, krakati dugajlija, opštinski je pozivar. Od zemlje imaju samo dva člana vinograda i Mokanja će već dogodine, čim svrši osnovnu, dati na krojački zanat.

Zamomčice se Dimitrije, položiti kalfenski ispit, ali neće stići da odsluži vojsku, otvori šnajderaj, oženi se i rađa male majstorčice. Zaklaće osamnaestogodišnjaka ustaše.

Il' možda da kroz kapidžik izađem na pobočnu strmu ulicu što se strmoglavila u Grčku ma(ha)lu i potražim nekog od Bikarevih, pa da se „sigramo“ neke vrste uprošćenog bejbola, igre koju je ko zna ko i kad doneo iz Amerike, pa pola pozaboravljao, pola popamtio. Mi je u Irižu zovemo baš lepo i tačno: „Jednu žež, pa bež!“ Sedmo-